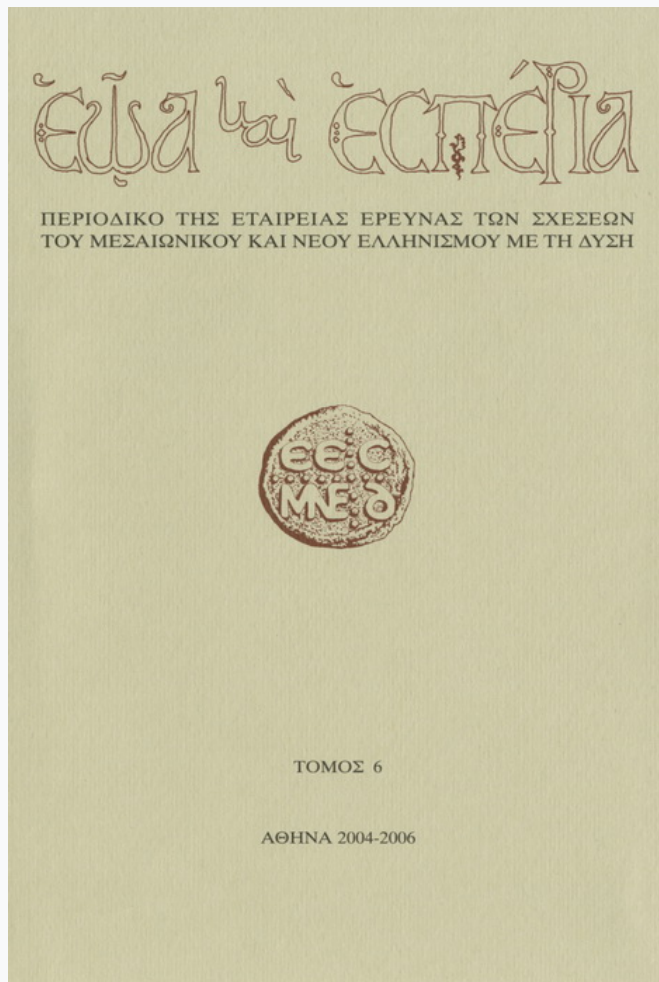

Eoa kai Esperia

Vol 6 (2006)

ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΜΠΑΛΤΑΣ

doi: [10.12681/eaesperia.74](https://doi.org/10.12681/eaesperia.74)

To cite this article:

ΜΠΑΛΤΑΣ Δ. Β. (2006). ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ: ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ. *Eoa Kai Esperia*, 6, 205–210. <https://doi.org/10.12681/eaesperia.74>

ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ ἔχει ἀπασχολήσει τοὺς διανοητὲς τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴν Δύση. Μάλιστα ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι «τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ εἶναι χριστιανικό. Γιὰ ἓνα συνειδητὸ ἄθεο, τὸ κακὸ ἀποτελεῖ μόνο μιὰ πτυχή τοῦ παράλογου. Γιὰ ἓναν ἀποτυφλωμένο ἄθεο, τὸ κακὸ εἶναι τὸ πρόσκαιρο ἀποτέλεσμα μιᾶς κοινωνίας καὶ ἐνὸς σύμπαντος ποὺ παραμένουν ἀκόμη ἀτελῶς ὁργανωμένα»¹.

Στὴν παρούσα μελέτη θὰ γίνεи λόγος γιὰ τὴν σχέση λογικῆς καὶ ὀντολογίας, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἀναφορὰ στοὺς πρόβλημα τοῦ κακοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μικρῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορίου Νύσσης *Κατὰ Μανιχαίων* (PG 541AC)². Συγκεκριμένα, θὰ φανεῖ ὅτι ὁ συγγραφέας, διατυπώνοντας λογικοὺς συλλογισμοὺς (τῶν α καὶ β σχημάτων τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν)³, ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι τὸ κακὸ, στὴν περίπτωση ποὺ ἔχει ἐκληφθεῖ ὡς δημιουργημα, εἶναι φθαρτό. Ἀλλὰ τὸ κακὸ δὲν ἔχει ὀντολογικὸ περιεχόμενο καὶ μάλιστα πηγὴ τῆς ἐμφανισέως του εἶναι ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶναι δημιουργημα τοῦ Θεοῦ.

Στὸ α σχῆμα τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν ἀνήκουν οἱ ἑξῆς:

α. *Οὐδὲν κολαζόμενον ἄφθαρτον*

Εἴ τι κακόν, κολαστέον

ἄρα οὐδὲν κακόν ἄφθαρτον

1. Βλ. ΒΛΑΔ. ΛΟΣΚΥ, Ὁρθόδοξη Θεολογία. Μιὰ εἰσαγωγή, μτφρ. Ι. ΡΟΗΛΙΔΗΣ, Λευκωσία 2002, σ. 99.

2. Ἀκολουθεῖται ἐδῶ τὸ κείμενο ποὺ βρίσκεται στὴν Ἑλληνικὴ Πατρολογία τοῦ Migne.

3. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ὁ ἀπλὸς συλλογισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο προτάσεις καὶ ἓνα συμπέρασμα. Λόγου χάρι:

ἡ ψυχὴ ἀεικίνητος

τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον

> ἡ ψυχὴ ἀθάνατος

β. Οὐδὲν ποιὼν οὐσία

Τὸ κακὸν ποιὼν

ἄρα τὸ κακὸν οὐκ οὐσία

γ. Οὐδὲν φθαρτὸν ἀγέννητον

τὸ κακὸν φθαρτὸν

ἄρα τὸ κακὸν οὐκ ἀγέννητον

δ. Οὐδὲν τρεπτὸν ἀγέννητον

Πᾶν τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτὸν

ἄρα οὐδὲν τῶν κακῶν ἀγέννητον

Ἀκολούθως, τοῦ β σχήματος οἱ κατηγορικοὶ συλλογισμοὶ τῆς πραγματείας τοῦ Νύσσης εἶναι οἱ ἑξῆς:

α. Τὸ ἀγέννητον οὐχ ὀρεκτικὸν φθορᾶς

τὸ κακὸν ὀρεκτικὸν φθορᾶς

ἄρα τὸ κακὸν οὐκ ἀγέννητον

β. Οὐδὲν ἀγέννητον τρεπτὸν

τὸ ἀγαθὸν τρεπτὸν

ἄρα τὸ ἀγαθὸν οὐκ ἀγέννητον

Μετὰ τὴν ὡς ἄνω κατάταξη τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν, κρίνεται ἀναγκαῖο νὰ γίνει μία προσέγγιση τῶν βασικῶν ζητημάτων ποὺ προκύπτουν σχετικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ. Συγκεκριμένα: α. Τὸ κακὸ ἐκλαμβάνεται ὡς μὴ ἔχον ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ β. αἰτία τῆς ἐμφάνισεως τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ διάβολος.

α. Ἐὰν τὸ κακὸ ἐκκληφθεῖ ὡς δημιουργημα (γεννητόν) τότε, ἐξ αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ λόγου, ὑπόκειται σὲ φθορά (φθαρτόν). Ὅπως δὲ ποτε ὁ Θεός, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δημιουργῆσε τὰ πάντα καλὰ λίαν⁴, ἀπὸ ἀγαθότητα καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια ἐξωτερικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν εἶναι ὁ αἴτιος τοῦ κακοῦ⁵. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ γεννητόν εἶναι καὶ ἀγαθόν. Ἐὰν μάλιστα τὸ ἀγαθὸ εἶναι

4. Γεν. 1, 31.

5. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ὁμιλία ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, PG 31, 332B, 337C. Ὁμοίως, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, Λόγος Κατηχητικός, 5, J. H. SRAWLEY (ἐκδ.), The Catechetical oration of Gregory of Nyssa, Cambridge 1956, σ. 27. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανχαίων, B. KOTTER (ἐκδ.), Die Schriften des Johannes von Damaskos, τ. IV, Berlin 1981, σ. 358, 2-5.

οὐσία, τὸ κακὸ εἶναι ἀνούσιο⁶. Ἐν προκειμένῳ διαπιστώνεται, ὁρθῶς, ὅτι «ἡ κακία ἀντιθεωρεῖται τῷ ἀγαθῷ, ὡς ἀντιδιακρίνεται τὸ μὴ ὄν τῷ ὄντι»⁷. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ὄντα δὲν εἶναι ἐναντία μεταξύ τους ὡς πρὸς τὸ εἶναι, ἐνῶ τὸ μὴ ὄν εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ἐπὶ πλέον παρέχεται ἡ διευκρίνιση ὅτι τὸ κακὸ εἶναι μὴ ὄν ὅχι ὡς ἕξι ἀλλὰ ὡς στέρηση⁸. Ἀλλά, ἀκόμα κι ἂν τὸ κακὸ θεωρηθεῖ ὡς στέρηση τῆς φυσικῆς ἕξεως, ἥτοι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παρὰ φύσιν κατάστασις, δὲν ἀποτελεῖ διαφορετικὴ ὄντολογικὴ πραγματικότητα⁹.

Κρίνεται σκόπιμο νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ κακὸ δὲν εἶναι συμβεβηκὸς, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψι τοῦ Μεθοδίου Ὀλύμπου¹⁰, ἀφοῦ καὶ τὸ συμβεβηκὸς μετέχει τῆς οὐσίας¹¹. Μάλιστα ὑποστηρίζεται κατηγορηματικὰ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ποιότης οὔτε κίνησις οὔτε ἕξις οὔτε πάθος¹². Ἔτσι, τὸ κακὸ δὲν εἶναι ἐνέργεια, ἀλλὰ ἀκριβέστερα εἶναι στέρηση τῆς ἐνέργειας¹³. Αὐτὸ ὥστόσο δὲν ἀποκλείει τὸ γεγονός ὅτι τὸ κακὸ ἐντάσσεται στὴν κατηγορίαν τοῦ πρὸς τί γινώτε ὅτι τὸ ἀπλῶς λεγόμενον κακὸν οὐ πάντως κακόν, ἀλλὰ πρὸς τι μὲν κακόν, πρὸς τι δὲ οὐ κακόν. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἀπλῶς λεγόμενον καλόν, οὐ πάντως καλόν, ἀλλὰ πρὸς τι μὲν καλόν, πρὸς δὲ οὐ καλόν¹⁴. Ἐξ αὐτοῦ συνάγεται ὅτι τὸ κακὸ, ὅπως καὶ τὸ καλόν, εἶναι λογικὲς κατηγορίαι ἀλλ' ὅχι ὄντολογικὲς πραγματικότητες, καὶ σὲ τελικὴ ἀνάλυσις ἔχουν συμβατικὸ χαρακτῆρα. Εἶναι εὐνόητο ὅτι δὲν ἔχουν ὄντολογικὸ περιεχόμενο¹⁵ οὔτε τὸ ἠθικὸ κακόν, ἥτοι τὸ συνδεόμενο μὲ τὴν παράβασις ὁρισμένων ἠθικῶν κανόνων, οὔτε τὸ φυσικὸ κακόν¹⁶, ἥτοι τὸ προερχόμενο ἀπὸ τὴν ἀσθένειαν, τὸ γῆρας καὶ

6. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 358, 12-13.

7. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΥ, Ὅψεις τῆς περὶ τοῦ κακοῦ, θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, *Θεολογία* 43 (τεῦχη 1-2) 71.

8. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 358, 23-24.

9. Βλ. καὶ Δ. Β. ΜΠΑΛΑΣ, Τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ κατὰ τὸν Γεώργιον Παχυμέρη, *Ἀθηνᾶ* 82 (1999) 233-234.

10. ΜΕΘΟΔΙΟΣ, Περί τοῦ Αὐτεξουσίου, VIII [Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἑκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, 18], Ἀθήναι 1959, σ. 101, 30-31.

11. ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Διαλεκτικά, Β. ΚΟΤΤΕΡ (ἐκδ.), Berlin 1969, σ. 58, 16-17 *συμβεβηκὸς δὲ ἡ ἐν τῇ οὐσίᾳ ὡς ἐν ὑποκειμένῳ θεωρουμένη*.

12. ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, Πρὸς Θαλάσσιον, *PG* 91, 253B.

13. Βλ. καὶ J. DANIELOU, L'être et le temps chez Grégoire de Nysse, Leiden 1970, σ. 141.

14. ΜΑΞΙΜΟΣ Ο ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, Περί διαφορῶν ἀπόρων, *PG* 90, 413B. Πρβλ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 379, 7-8. *Ἡ πορνεία καθὼ μὲν ἔφεις καὶ φιλία καὶ ἐνωσις ἀγαθόν, καθὼ δὲ τοῦ ὀφείλοντος καὶ τοῦ ἀπηγορευμένου ἔφεις κακόν*.

15. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Παράφρασις εἰς τὸ περὶ θείων ὀνομάτων... Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *PG* 3, 301D.

16. Περί τῆς διακρίσεως αὐτῆς βλ. Θ. ΒΟΡΕΑΣ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, (Ἀκαδημικά Γ), Ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 185-186.

τοὺς πολέμους. Ὅπωςδήποτε θὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι οἱ καταγραφεῖσες τοποθετήσεις διαφέρουν ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις τῶν Μανιχαίων¹⁷.

β. Διατρέχει τὴν βυζαντινὴ φιλοσοφικὴ παράδοση περὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ διάβολος¹⁸ (νοῦς, ἄγγελος, δύναμη) εἶναι κτίσμα ποὺ ἔχει δημιουργηθεῖ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα δι' *ὑπερβολὴν ἀγαθότητος*¹⁹.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ γίνεται δεκτὸ²⁰ ὅτι ὁ διάβολος ἔχει δεχθεῖ τὶς δωρεές τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὸ εἶναι καὶ τὸ εὖ εἶναι, καὶ βεβαίως μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐπομένως ὁ διάβολος δὲν εἶναι φύσει κακός. Ὅμως, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Δαμασκηνός²¹, ἂν καὶ ὁ Θεὸς παρέχει πάντοτε (*ἀεί*) αὐτὲς τὶς δωρεές στὸν διάβολο, αὐτὸς δὲν θέλει νὰ τὶς λάβει. Ἔτσι, βαθμιαίως, ἀπομακρύνθηκε, ἰδίᾳ βούλησει, ἀπὸ τὸ ἀγαθὸ καὶ σ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς συνίσταται τὸ κακό²². Ἔχει παρατηρηθεῖ σχετικῶς ὅτι «ἡ στάση τοῦ Ἑωσφόρου μᾶς ἀποκαλύπτει τὴ ρίζα κάθε ἁμαρτίας: Τὴν ὑπερηφάνεια ὡς ἐπανάσταση ἐνάντια στὸν Θεό. Αὐτὸς ποὺ ἀρχικὰ προσεκλήθη στὴ θέωση μέσῳ τῆς χάριτος ἐπεθύμησε νὰ γίνῃ Θεὸς ἀπὸ μόνος του»²³. Οἱ δὲ λοιποὶ ἄγγελοι ποὺ ἀκολούθησαν τὸν διάβολο στὴν ἀπομάκρυνση αὐτὴ ἔχουν πλέον τὸ ἄτρεπτο πρὸς τὸ κακό²⁴, ἐνῶ ἀντιστοίχως οἱ καλοὶ πρὸς τὸ καλόν. Σὲ μία συνολικὴ θεώρηση, ἔχει ὑποστηρικθεῖ ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξη προέκυψε «ἓνα εἶδος ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας τοῦ κακοῦ»²⁵. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν εἶναι ἄστοχη, ἀφοῦ καὶ στὴν σύγχρονη πραγματικότητα, ὅπως καὶ ἄλλοτε, οἱ συμφορὲς ἔρχονται στὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου μὲ μεγάλη συχνότητα. Μάλιστα, ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς συχνότητας τῶν συμφορῶν, παρατηρεῖται ἀκόμη καὶ ὑπὸ χριστιανῶν ἡ τάση γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν κακῶν στὴν ἀνοχή ἢ καὶ στὴν βούληση τοῦ Θεοῦ. Ὡστόσο ἐπιβάλλεται νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἐκδήλωση τοῦ κακοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴ ἢ τὴν κακὴ χρῆση ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου τοῦ αὐτεξουσίου, ἥτοι τῆς ἐλεύθερης βουλήσεώς του.

17. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, Παράφρασις, ὁ.π., PG 3, 805D.

18. Γιὰ τὴν ὀρολογία βλ. ἀναλυτικῶς Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Εἰρήνευση, Ἐν Ἀθήναις 1997, σ. 440-444.

19. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 372, 2.

20. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 372, 8-16.

21. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, Κατὰ Μανιχαίων, ὁ.π., σ. 389, 1-2.

22. Βλ. ἐπίσης J. DANIELOU, L'origine du mal chez Grégoire de Nysse, στὸ: *Διακονία πίστεως*, rev. P. J. ANTONIO DE ALDAMA, Biblioteca teologica Granadina 13, σ. 31-44.

23. Βλ. ΒΛΑΔ. ΛΟΣΚΥ, Ὁρθόδοξη θεολογία, ὁ.π., σ. 103.

24. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Εἰρήνευση, ὁ.π., σ. 453.

25. J. DANIELOU, L'être et le temps chez Grégoire de Nysse, Leiden 1970, σ. 147.

Ἀπὸ τὴν διαπραγμάτευση καθίσταται φανερό ὅτι ἡ λογική, μὲ τὴν διαδικασίᾳ τῶν κατηγορικῶν συλλογισμῶν, παρέχει βοήθεια στὴν προσέγγιση ὄντολογικῶν ζητημάτων, ὅπως εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ, στὴν περιοχὴ τῆς βυζαντινῆς φιλοσοφίας. Ἐδῶ, μὲ ἀφετηρία μία μικρὴ πραγματεία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐπιγραφόμενη *Κατὰ Μανιχαίων*, διαπιστώνεται ὅτι α. τὸ κακό, ὡς δημιούργημα, εἶναι φθαρτό, β. δὲν ἔχει ὄντολογικὸ περιεχόμενο καὶ γ. πηγὴ τῆς ἐμφάνισέως τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ διάβολος. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι οἱ περὶ τοῦ κακοῦ ἀντιλήψεις τῶν Μανιχαίων δὲν γίνονται δεκτὲς στὴν βυζαντινὴ φιλοσοφικὴ παράδοση.

RÉSUMÉ

LOGIQUE ET ONTOLOGIE ÉTUDES SUR LE DISCOURS *CONTRA MANICHAEOS* DE GRÉGOIRE DE NYSSE

Dans le discours *Contra Manichaeos* de Grégoire de Nysse, par le style des syllogismes categoriques, se posent deux problèmes tres importants. D'abord, le problème du mal qui n'a pas de sens ontologique. Ensuite, le problème du diable qui est la cause du mal, bien que, en ce qui concerne sa nature, il est créé comme bien.

Par consequence, cette etude présente la relation entre la logique et l'ontologie pour que se resoudrent mieux des problèmes ontologiques, exactement posés ici par les Manichaeos. Il est évident que les idées des Manichaeos sur la nature du mal ne sont pas acceptées dans la tradition philosophique byzantine.

DIMITRIOS V. BALTAS